

Nyúl, Eszter Anna¹

„Minél magasabbra!” Az Alpok megmászása a XIX. századtól napjainkig

„Excelsior!” Climbing the Alps from the 19th century to the present days

ABSZTRAKT

A közelmúltban megjelent tanulmánykötet arra vállalkozik, hogy egykori alpinistákról, turistákról adjon hírt, feltárva viszonyulásukat az alpesi tájhoz, írásaikon, rajzaikon és fotóikon keresztül. A konferenciakötet a kezdeti expedícióktól vezeti el az olvasót a jelenkor gyorsasági hegymászóihoz, miközben megannyi kérdésre ad választ: többek között, hogy a sziklák, a magas hegyek szerelmeseit mi vonzotta, mit reméltek és mitől féltek a hegyek között megtett útjaik során. A kötet multidiszciplináris, a tanulmányok írói többségében történészek és levéltárosok, de szociológusok, geográfusok írásait is olvashatjuk, ugyanakkor közgazdász, néprajzkutató és művészetfilozófus is megtalálható a szerzők között. A hegymászás története feltárja az alpinizmus hatását az elmaradott vidékek fejlődésére, valamint bemutatja az ezzel kapcsolatos aggodalmakat, a város és a vidék közötti kapcsolatot, a társadalmi változások lenyomatait, valamint az új, ismeretlen tájak felé orientálódás magyarázatával is szolgál. A fentiek ismeretében nemcsak a klímaváltozással érdemes számolni, hanem azokkal a társadalmi és lélektani folyamatokkal is, amelyek az embereket a hegyek közé vonzzák.

Kulcsszavak: recenzió, hegymászás, Svájc, Alpok

ABSTRACT

The recently published book of studies aims to tell the story of the mountaineers-of the past, showing their relationship with the Alpine landscape through their writings, drawings and photographs. It takes us from the early expeditions to the speed climbers of the present day, while answering many questions: among others what attracted the lovers of rocks, what did they hope for and fear on their journeys through the high mountains. The book is multidisciplinary, the authors are mostly historians and archivists, but there are also sociologists, geographers, economists, ethnologists and philosophers of art among them. The history of mountaineering shows the impact of alpinism on the development of the lagging regions, the relationship between town and country, the imprint of social changes, as well as the explanation of the orientation towards new, untrodden paths and unknown landscapes. Given the above, alpine tourism developments should not only consider climate change, but also the social and psychological processes that attract people to the mountains.

Keywords: review, climbing, Switzerland, Alps

¹ PhD-hallgató, PTE, Földtudományok Doktori Iskola, 7624 Pécs, Ifjúság u. 6., +36703310932, dr.nyulea@gmail.com

Clastres, P., Debons, D., Pitteloud, J-F., & Quin, G. (dir.) (2021). *Gravir les Alpes du XIXe siècle à nos jours. Pratiques, émotions, imaginaires*. Actes du colloque de Slavan/Les Marécottes des 22–24 septembre 2016, Presses Universitaires de Rennes, Société d’Histoire de la Suisse Romande, Institut des sciences du sport de l’université de Lausanne, 206 p. ISBN: 978-2-7535-8027-5

2021 tavaszán francia nyelven szerkesztették köteté az a 18 tanulmányt, amelynek szerzői még 2016-ban a Lausanne-i Egyetem Sporttudományi Intézetének szervezésében azonos címmel és témában megrendezett nemzetközi transzdiszciplináris konferencián vettek részt, és a különböző szekciókban előadva mutatták rá arra, hogy a svájci hegyek és az alpinizmus témaköre milyen sokféleképpen közelíthető meg.

A szervezők már akkor érezték, hogy a név és a hely szelleme kötelez. Az alpinizmusról értekező kutatókat a hegyekbe hívták, és az esemény helyszínéül a svájci Alpok szívében található Salvan-Les Marécottes települést választották, hogy ott a természet, a kultúra és a mozgás hármasa a konferencia résztvevőit tovább inspirálja. Ez, a lélek rezdüléseire is figyelő gondoskodás hatja át a most megjelent kötetet; a végeredmény mind nyomdászati értelemben, mind tartalmában magas színvonalú.

A 206 oldalas keményfedeles kötet gazdagon illusztrált, a régi fekete-fehér fotók, valamint a színes ábrák és metszetek vizuális élménye lebilincselő. A könyv nagyobb mérete lehetővé teszi, hogy a részletgazdag képeket valóban áttanulmányozhassa az olvasó.

A konferencia egyik szervezője, Delphine Debons az előszóban ismerteti a kötet megszületésének körülményeit, majd szervező- és szerkesztőtársa, Patrick Clastres a bevezetőben mutatja be röviden az egyes tanulmányokat. A könyv jól tagolt, a tematika átgondolt, a szerkesztői összegzés zárógondolata ezt az ívet követi és zárja le, nem tévesztve szem elől, hogy e kötet olyan összegzése az ismereteknek, ahonnan további célok válnak láthatóvá. A szerkesztők gondos elrendezése alkalmas arra, hogy a témában kevésbé jártas olvasót is sikeresen végigkalauzolja.

Méltányolható ez a küldetéstudat: a kötet úgy szól – többnyire – a múltról, hogy közben inspirál, és kérdések feltevésére ösztönöz. Megkérdőjelezhetetlenné teszi, hogy az Alpok, az egykori hegymászók, az alpinizmus, a turizmus és a sport kapcsolata további feltárára és elbeszélésre vár.

A borítón látható hegymászó fekete-fehér fényképe és a mögé szerkesztett kék ég a múlt és a jelen kapcsolatára reflektál. Az alpinista kötélén függeszkedő alakja egyszerre tekint le a mélységbe és magába a kötetbe is, megosztja a felelősséget ezáltal velünk: ő mit hagyott hátra, és mi mihez kezdünk majd ezzel?

A hangsúly érezhetően az első három fejezet négy-négy tanulmánya felé billen, amely a hegy és az ember kapcsolatának művészi látásmódjától halad a hegymászók világa felé, megismerve az általánosan elfogadott gondolkodásukat, majd a képet árnyaló nőket és segítőiket, a hegyivezetőket. Az utána következő témákban két-két tanulmány kapott helyet. Csoportosításuk indokolt, és e különböző nézőpontok további stációkat jelentenek az Alpokban tett szellemi túra során. A kötet első része az alpinizmus lelki oldalát érzékelteti; azt jeleníti meg, hogy a hegység hogyan hatott a művészekre és közönségükre. Elsőként André Héland mutatja be az angol író, költő, festő John Ruskin

(1819–1900) életművének azon részét, amely a hegymászáshoz, a hegyek tiszteletéhez és Svájcra köthető. Ruskin 1856-ban megalkotta a „hegy dicsősége” kifejezést. A több értelemmel bíró fogalom olyan egyediséggel ruházza fel a hegyeket, amely mind esztétikai, mind spirituális jelentőséggel bír, és ami miatt Ruskin ellene van minden tömegesedésnek, eszközzé silányulásnak. Az Alpokban töltött idejét szemlélődésre szánta, a hegyekről írt és rajzolt műveiben a hegység édeni értékkel bír, s amit féltett a haladás és a modernitás jelszavaival együtt járó változásoktól. Az angol Alpin Club tagjait óva intette a versengés szellemétől, a téves diadaloktól, és előtérbe helyezte a boldogság, a szabadság és a fiatalkori életöröm megélését, amit szembeállított a szerinte értelmetlen csúcshódításokkal és a felesleges, az életet veszélyeztető kockázatokkal. A hegység játszótérre válása szemben áll az igazi felfedezések lehetőségével, miközben maga is elismeri az alpinisták kvalitásait, amelyek az élet más területein is igen hasznosak. Jonathan Westaway ezt az állhatatosságot, a mindig magasabbra törekvést elemzi Longfellow Excelsior című versén keresztül, amelynek kirobbanó sikere és hatása volt, a hegymászók magukra ismertek benne. Henry Wadsworth Longfellow (1807–1882) korának ünnepeként amerikai költőjeként a szentimentalizmus és a romantika megkerülhetetlen alakja. Noha a francia nyelvre lefordított tanulmányban a vers megmaradt angol nyelven, Kosztolányi Dezsőnek köszönhetően itt idézhető magyarul is:

„Már éjbe süllyedt az orom,
egy ifjú ment az Alpokon;
útját a hóba, jégbe rója,
de messzire leng lobogója,
Excelsior!”

Az 1841-ben íródott vers alap gondolata a „Scopus meus excelsior est”, azaz „Célom minél magasabbra” latin mondás a géniust kívánta bemutatni, aki ellenállva a kísértéseknek, halad a célja felé. Ha az a vágy elérhetetlen is, a törekvésben benne rejlik a halhatatlanság elnyerése.

Míg Longfellow számára vélhetőleg a csúcsra kitűzendő zászló az egyéni törekvésekről szólt, addig az alpesi országokban a XIX. században ez a vers a nacionalizmus és irredentizmus határkijelölési célját is jelentette. A hegy szimbolikája bár jelen volt az európai gondolkodásban (Goethe, Dante), mégis ez az amerikai vers vált meghatározóvá: számos nemzet alpinista egyesülete és művésze vette át az „excelsior” kifejezést és társította hozzá a saját nemzeti zászlaját. Pierre-Henry Frangne a filozófia, az irodalom és a hegyek, sziklák megmászásáról készült fotók és azokról írt elbeszélések közötti dialógus megértésére törekszik XIX. század második felének vizsgálta során. Az alpinizmus filozófiáját kívánja ezzel körvonalazni, és ehhez beszámolókat és korabeli fekete-fehér fotókat elemez.

Az 1850-es évektől kezdve az alpinisták teljesítményeinek bemutatása, a körülmények és azok leküzdése az elbeszélések témája, és már 1861-ben fényképpel dokumentált (Bisson fivérek, Mont Blanc). Az Alpok rejtélyét felváltotta a megfelelő fizikai kondíciót igénylő szórakozás, a sport, ami nem formálhatja a terepet, az ember a természettel mérettetik össze. A megmászható csúcsok, az új útvonalak száma véges, és a hegymászás nem nyújtja a más sportok esetében megszokott gyors kiszállás lehetőségét. Sem sérülés, sem vihar esetén nincs lehetőség a könnyítésre, sőt a kihívás még nagyobbá válik. A félelemmel való szembenézés színhelyévé válik a hegy. A fényképezőgép pedig

ezt a hódító törekvést dokumentálta a lehető legnagyobb részletességgel, nem hagyva teret és időt az események újraélésére, átgondolására és elbeszélésére. A maga kirobbanó erejével tárta fel az adott pillanat realitását, ezáltal megváltoztatva a dokumentálás és az ismertetés lehetőségeit.

Frangne láttatja azonban, hogy ez csak akkor lehetséges, ha ott van az ember, aki a készüléket kezelni képes, aki maga is felmászik a magasba, aki kiválasztja a pillanatot és annak témáját. A kép ezek után már magáért beszél, és az alpinizmushoz köthető kihívást és veszélyt jelző szimbólumai által erőteljes az üzenete. Ez az a kapocs, ami összeköti Laurent Tissot tanulmányával, aki az alpinizmust és a turizmust veti össze a „wilderness”, a vadon fogalmával, amely az ismeretlen és vad tájak konfrontációs övezete helyett az idők folyamán egyre pozitívabb tartalommal telt meg. A vadon egyre kisebbé válik, a területe beszűkül, és míg az alpinisták ezeket a helyeket keresik, addig a turizmus a tájat szelídíti meg és átformálja az emberek igénye szerint. Az első hegymászókat még a hegyek vadsága vonzotta, az ember nélküli táj szabadsága, amit azért is kell védeni, hogy ezt az ember kontra természet összecsapást, megmérettetést biztosítani tudja. A turista céljai között is ott rejlik az igény az újdonságra, a valami „igaz” megismerésére, amit még nem látott, nem tapasztalt, és az többek között olyasmis is lehet, amit a természet nyújt neki. A hegymászó számára a kihívás a vonzó, az ismeretlen meghódítása, a turista esetében az új helyszín kiválasztása után már minden egyéb biztosított és kiépített.-A kötet második része azokkal a belső motivációkkal és attitűdökkel foglalkozik, ahogyan a hegyet tisztelő és meghódítani vágyó személyek az alpinizmushoz, benne a maguk lehetőségeihez és korlátaikhoz (legyen az fizikai, lelki vagy társadalmi) viszonyulnak. Jelena Martinovic orvostörténész a hegymászók halálfélelemhez való viszonyulását vizsgálja, amely jelentősen megváltozik hegyi baleset miatt átélt halálközeli élményük után. 1895-ben Albert Heim svájci geológus számolt be először saját tapasztalatai alapján arról, hogy a zuhanás kellemes módja lehet a halálnak. Heim számos esetet gyűjtött össze, tudományos érdeklődéssel jegyezte fel és csoportosította a kapott információkat. Kijelentése nagy visszhangra lelt, hiszen a korszak, amiben erről beszámolt egyrészt szívesen foglalkozott a zuhanás képi-művészi ábrázolásával, másrészt a kijelentés mögött a szekularizáció hatásától kezdve, a halálturizmust is látni vélte. Míg a kritika az öngyilkosság lehetőségét látta meg benne, addig az alpinista célja az volt, hogy megnyugtatót adjon társainak és a hegyekben lakóknak. Az általa megkérdőjelezett 95 százalékának változott meg az elmúlással kapcsolatos attitűdje az átélt baleset hatására. Amellett hogy ezen ismeretek fontosak voltak az érintettek számára, az is elmondható, hogy az alpinizmus is hozzájárult ezáltal a tanatólogiai ismeretekhez.

Míg a zuhanás és a halál az egyik véglet, addig a diadal, a csúcsra felérés és épségben leereszkedés a másik. Kérdéses azonban, hogy ehhez mennyi kockázatot vállalnak a hegymászók, milyen tudással és felszereltséggel vágnak neki az útnak. Étienne-Marie Jaillard tanulmánya ezt a rizikót vizsgálja. Az expedícióban rejlő kockázat csökkentéséhez figyelembe kell venni az időjárását, a hegy adottságait és a benne rejlő veszélyes helyeket, ahogyan az alpinista felkészültsége is meghatározó. A tanulmány Zsigmondy Emil könyvét idézi (Az Alpok veszélyei), amely szerint a hegymászó fizikai állapota, technikai tudása, felkészültsége, anyag- és útvonalválasztása mind meghatározó. Tudva, hogy Zsigmondy igen fiatalon hegymászás közben vesztette életét (zuhanás közben az őt tartó biztosítókötél elszakadt), különös súlyt kap a rá való hivatkozás. Bár a technika és a képzettség lehetővé tenné a nagyobb biztonságot, az alpinisták ezek fejlődésével arányosan keresnek maguknak nagyobb

kihívásokat, ennek például egyedül, télen vagy Európán kívüli terepre, ami miatt a vállalt kockázat mértéke nem csökken, és ezáltal a hegymászók halálozása állandónak mondható. Az összesítés felől szemlélve az azonban látható, hogy az Alpokban csökkenőben van a halálos esetek száma. Tekinthető-e sportnak a hegymászás? – teszi fel a kérdést ezek után Olivier Hoibian szociológus. Érthető dilemma; a XIX. századtól jelen van a kétely, hogy mennyiben vehető össze a többi testmozgással. Kétségtelen, hogy fizikai kikapcsolódásról van szó, de standardizálásra alkalmatlan, képviselői szerint azért van kivételes helyzetben, mert a hegymászásnak „lelke” van. A hegymászók már a XIX. század közepétől klubokat hoztak létre (London, Párizs), a zárt csoportokba bekerülés egyben az elithez tartozást is jelentette.

A tanulmány a XX. század elején a francia eliten belül is megoszló sporthoz való hozzáállást vizsgálja, és kiemel közülük két csoportot: a magas beosztású köztisztviselőket és az üzletembereket, akik az alpinizmusban a technikai kiválóság megtestesülését látták, és egyre több természethez köthető sport vált számukra fontossá. Az alpinizmus, a barlangászat, az evezés a kevesek sportja érzékeny és nehéz technikával, ahol a természet meglepetéseket tartogat. A kihívások emelték a presztízsét, szimbolikus értéke ezen sportok művelésének pedig meghaladta a gazdaságát, s közben a kör gondosan ügyelt arra, hogy kit engedjen be. A harmincas évekre a középosztály is versenybe szállt ugyanezekért a sportokért, így művelésük tükrözi azokat a társadalmi változásokat, amelyek a XX. században végbementek. Delphine Morlado tanulmánya az alpinizmus elitista és kiválóságra törekvő jellemzőit vizsgálja, miközben a brit hegymászókat kutatja a viktoriánus korban. A hegymászók közötti éles határvonal – alpinisták és turisták között – az első klubok létrejöttéhez köthető. Az Alpine Club úgy értékelte tagjait, hogy azok csak gentlemanek lehettek és elkülönültek mindenkitől, aki nem felelt meg a kritériumoknak. A felvétel a klubba az ideológián és a társadalmi státuszon túl csak a férfiakra vonatkozott. A nők 1974-ig nem léphettek be a tagok közé, 1907-ben számukra külön klubot nyitottak. A férfiaknál alapkövetelmény volt 4000 méter feletti csúcs megmászása, legalább két tag ajánlása, szavazás a tagfelvételtől, ezért a taglétszám nagyon lassan emelkedett – szemben a kontinens klubjaival, ahol nem voltak ilyen szigorú megkötések. Ahogyan az Alpok megközelítése egyszerűbbé vált a vasútvonal kiépülésével, a turisták létszáma látványosan emelkedett. Az alpinisták megvető attitűdje a turisták felé szólt egyrészt a megváltozott helyzetnek, hogy már nem tekinthető vadonnak miattuk a táj, és egyben az új látogatók másfajta vágyainak és érdeklődésének. A turisták megjelenését divatnak látták, a népszerű helyeken megjelenő tömeget pedig sáskajárásnak. Bourdillon korabeli cikke segít a megítélés jobb megértésében: a turisták között is kategóriákat tudott megkülönböztetni, értékelte őket és arra jutott, hogy míg a hegy szeretete alap az alpinisták között, addig a turistáknál ez nem tekinthető adottnak. A turisták megjelenése leginkább a falusiak számára jelent hasznot, kirángatva őket az elmaradottságukból, bár az alpinisták ezt a feladatot is a sajátjuknak érezték. A turizmus egyben lassú demokratizálódás is, mivel egyre több ember jutott el oda és kezdett maga is a hegymászásba, ami előtte csak egy zárt kör szórakozása volt. Azonban ez a folyamat második világháború után sem egyenlítődtött ki teljesen. Az alpinisták közben maguk is turistalátványossággá váltak, ami tovább növelte a szakadékot a két tábor között. Az első és a második rész tanulmányai alapozzák meg, hogy a harmadik rész különlegességét igazán felismerje az olvasó: e zárt világon belül a női hegymászókkal és a hegyivezetőkkel kapcsolatos információk bővítik és mélyítik az alpinizmussal kapcsolatos tudást.

Külön öröm, hogy újabb magyar vonatkozása is van a tanulmánykötetnek: Gyarmati Enikő történész kutatása Wesselényi Polixéna és Tauscher-Geduly Hermina tapasztalatairól szól. Lejegyzett úti élményeik a francia és a svájci Alpokban megélt vállalkozásaikról szólnak, és amelyek már akkoriban is szélesebb körben ismertek voltak, mivel azokat sajtó alá rendezték.

Wesselényi Polixéna bárónő (1801–1878) magyar nyelvű útleírása az Olaszthoni és schweizi utazás címmel 1842-ben jelent meg. Vállalkozó kedvére – a hegymászás és a könyvírás tekintetében – bizonyosan hatott az angol rokonság. Míg Wesselényi bárónő esetében a körutazás egyik állomása volt a hegyekben való kirándulás, addig Tauscher-Geduly Hermina (?–1923) céljai kifejezetten a magashegyek és a csúcshódítások voltak.

Az 1890-es években Geduly Hermina egyike volt a legjelentősebb női alpinistáknak. Miközben teljesítményét egybehangzó elismerés övezte, addig az alpinista klubok tagfelvételi eljárása csak a férfiak számára volt nyitott, így adósok maradtak felé a rendes tagsággal. Geduly törekedett arra, hogy az olvasósaival minél inkább megismertesse a tájat, ahol járt. A hegyek megszemélyesítése remek lehetőség volt arra, hogy olvasói felbátorodva maguk is várják a találkozást az ismeretlen ismerősökkel. A természet szerinte szeretni tanít, és a hegyvidék remek mester ebben. Mind a két magyar példa olyan asszonyt mutat be, aki bátor és kezdeményező, örömmel nyit az újdonság felé. Geduly Hermina teljesítménye pedig napjainkban is figyelemre méltó és elismerést érdemlő. Christan Koller történész a XX. század elejéről két mozgalmat hasonlít össze, ahová a csatlakozás nem jelentett már nehézséget. Mind a Naturfeunde-, mind a Wandervogel-mozgalom kínálatában előkelő helyen szerepelt a túrázás és a hegymászás. Aki szerette volna magát kipróbálni a szabadban, az bátran meglehetett szervezett keretek között. Színes és vonzó programjaikkal sikeresen toborozták a tagjaikat, akik számára lehetővé vált a városi környezetből való kiszabadulás. Thomas Antonietti néprajzkutató a svájci városi és vidéki élet közötti különbséget és kapcsolódási lehetőségeket egy hegyivezető és egy városi ügyvéd közötti barátságon keresztül ismerteti. A XX. század közepén Svájc hegyek között élő falusi népe jóval szerényebb körülmények között élt, mint a városlakók, akik közül a hegymászők voltak leginkább azok, akik közvetítő szerepet vállaltak. Kialakuló személyes kapcsolataik és helyi tapasztalataik alapján segítették az elmaradott vidék fejlődését. Rozenn Martinoia közigazdász jó hegyivezetőkről szóló tanulmánya rámutat arra, hogy ugyanolyan fontos bizalmi kapcsolat alakul ki az alpinista és a hegyivezető között, mint az orvos–páciens, ügyvéd–kliens esetében. Az alpinista is rábízta magát, az egész életét a másik személy szakértelmére. Az alpesi turizmus fejlődése magával hozta azonban a változást: a megrendelői oldalon sokkal többen jelentek meg, a bizalom pedig már nem a konkrét hegyivezetőnek szól, hanem a szaktudásnak, amit képvisel, s aminek a színvonalát fenn kell tartani. A negyedik részben olasz történészek által készített két tanulmány a nemzetközi kapcsolatokra világít rá, hogy bár lehet a helvét hegyekre fókuszálni, de nem lehet eltekinteni attól, hogy egy nagy egész, az Alpok egy meghatározott részéről beszélünk.

Stefano Morosini a svájci és olasz alpinisták közötti kapcsolatépítésre hozott példát, Alessandro Pastore pedig betekintést engedett az író és alpinista, Guido Rey (1861–1935) politikával kapcsolatos gondolataiba, amelyek párhuzamba állítják a hegyekhez és a nemzethez fűződő érzéseit.

A tanulmánykötet elejétől látható, ahogyan az alpinizmus szelleme hat az önazonosságra és a csoportidentitásra, ez a kötődés pedig a folyamat részeként a politikára is hatással van. A természet

változása kihat az emberi döntésekre. Az ötödik részben erről szól Philippe Bourdeau, Jaques Mourey és Ludovic Ravanel geológusok írása, akik a klímaváltozás miatt megváltozott alpesi táj és az alpinista gyakorlatok és módszerek változását kutatják. Johann Rossel és Patrick Clastres sporttörténeti kutatása pedig kifejezetten a gyorsasági hegymászást vizsgálja és elemzi a közelmúlt eseményei alapján (2007–2017).

A kötet a tanulmányokon keresztül elvezeti az olvasóját a jelenkorig. Ez az a hegycsúcs, ahonnan körbe lehet nézni és új célokat megfogalmazni. A hatodik és egyben utolsó része a könyvnek ebben segít: Daniel Anker tanulmánya, valamint Alain Dubois, Yann Decorzant és Julie Rauss írása inspiráló módon mutat rá a feldolgozásra váró levéltári anyagok koordinátáira, hívva és várva azokat, akik a kutatásukra vállalkoznak.

Megfontolandó lehetőség ez, és a magyar kutatók számára is izgalmas lehet, ahogyan ezt a tanulmánykötet már bizonyította is. A hegymászás története is számos összefüggésre világít rá és folyamatként láttatja a kapcsolódási pontokat, az alpinizmus hatását az elmaradt vidékek fejlődésére², és az ezzel kapcsolatos aggodalmakat, a város és vidék közötti kapcsolatot, a társadalmi változások lenyomatait, a hegy demokratizálódását és spirituális térként való elvesztését és az új, még járatlan utak, ismeretlen tájak felé orientálódás magyarázatát. A magashegyi turisztikai fejlesztések során nemcsak a klímaváltozással érdemes számolni, hanem a múlt és jelen ismeretében azokkal a társadalmi és lélektani folyamatokkal, amelyek az embereket a hegyek közé vonzzák. A kötet szerkesztőinek célja megvalósul, ha az érdeklődés mellé a hegymászókhoz is illő tettekkészség párosul: „Scopus meus excelsior est.” „Küldetésre, feladatra fel!”

IRODALOMJEGYZÉK

- Gyarmati, E. (2017). Magyar nők az Alpok csúcsain a 19. században. <https://ujkor.hu/content/magyar-nok-az-alpok-csucsain-19-szazadban>.
- Lempek, M. Z., & Tésits, R. (2021). A vidéki térségek turizmusalapú fejlesztési lehetőségei a Siklói járás példáján. *Modern Geográfia*, 16(2), 87–112. <https://doi.org/10.15170/MG.2021.16.02.05>
- Longfellow, H. W. (1841). Excelsior. (D. Kosztolányi, ford.). <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Verstar-verstar-otven-kolto-osszes-verse-2/kosztolanyi-dezso-19890/amerikai-egyest-allamok-1AC30/excelsior-1AC45/>
- Magyar Hegy- és Sportmászó Szövetség (2016). Dr. Zsigmondy Emil. <http://mhk.szofi.net/csarnok/z/zsigmo.htm>
- Matesz, K. (2008). A kulturális turizmus fellegvára: Toscana. *Modern Geográfia*, 3(2), 85–100. https://moderngeografia.eu/wp-content/uploads/2021/03/matesz_krisztina_2008_2.pdf
- Szalai, Á., & Fabula, Sz. (2021). Az okos vidékfejlesztés lehetőségei és korlátai Magyarországon. *Modern Geográfia*, 16(1), 59–79. <https://doi.org/10.15170/MG.2021.16.01.04>

² A térspecifikus turisztikai termékek és a vidékfejlesztés kapcsolatáról a jelen folyóiratban is számos írás jelent meg (Lempek & Tésits, 2021; Berghauser, 2010; Matesz, 2008).

Berghauser, S. (2010). Turizmus Kárpátalján. *Modern Geográfia*, 5(2), 31–54. http://www.modern-geografia.eu/wp-content/uploads/2012/02/berghauer_sandor_2010_2.pdf

Ez a mű a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Ne változtasd! 4.0 nemzetközi licence-feltételeinek megfelelően felhasználható. (CC BY-NC-ND 4.0)
<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

This open access article may be used under the international license terms of Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0)
<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

